

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДАВНЬОРУСЬКИХ КУРГАНІВ
ЧЕРНІГІВЩИНИ У 50–80 рр. ХХ ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОГО АРХІВУ ІА НАН УКРАЇНИ)

Маргарита ГАРИГА-ГРИХНО

Чернігівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України,
вул. Степана Разіна, 19, м. Чернігів, Україна, e-mail: margarita.gariga.g@gmail.com

Курганні могильники Чернігівського Подесення притягували інтерес істориків та археологів починаючи ще з ХІХ ст.: вперше вони описані у праці О. Шафонського “Черниговского намесничества топографическое описание”, виданій 1851 р. Згодом наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розкопки курганних могильників у цьому регіоні в різний час здійснювали Д. Самоквасов, П. Уварова, П. Добровольский та ін. Лише роботами О. Шекуна протягом першої половини 1980-х рр. відкрито та обстежено 15 курганних некрополів на теренах Чернігівського Подесення, що дозволило їх закартувати й паспортизувати.

Ключові слова: археологія, кургани, поховання, Чернігівщина, Подесення.

Курганні могильники Чернігівського Подесення притягували інтерес істориків та археологів ще з ХVІІІ ст. Вперше вони описані у праці О. Шафонського “Черниговского намесничества топографическое описание”, виданій 1851 р. Згодом, наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст., розкопки курганних могильників у цьому регіоні в різний час здійснювали Д. Самоквасов, П. Уварова, П. Добровольский та ін. Але масові дослідження поховань розпочалися тільки тоді, коли у вітчизняній археологічній науці почалися масштабні дослідження пам’яток матеріальної культури Давньоруського періоду. Особливо вагомий внесок у дослідження курганних могильників Чернігівського Подесення зробили Д. Бліфельд, О. Шекун, О. Моця, В. Коваленко, О. Веремейчик та ін. Учасники Чернігівської обласної спелео-археологічної секції, створеної у 1970-х рр., також допомагали у проведенні розвідок та розкопок.

Одним з відомих археологів України був старший науковий співробітник Інституту археології АН УРСР, кандидат історичних наук Д. Бліфельд. Після Д. Самоквасова він чи не найбільше зробив для популяризації та вивчення курганних некрополів Чернігівщини, зокрема ним масштабно досліджено поселення вікінгів біля с. Шестовиця. Дослідження некрополя у **Чернігові** почалися **1952 р.** Давньоруський могильник на старому кладовищі у “Берізках”, знаходився на північній околиці Чернігова, на лівому березі р. Стрижня. Ще 1908 р. Д. Самоквасов налічив тут 5 великих курганів висотою 3,5–10 м та діаметром від 11 до 20 м, та понад 40 курганів меншого розміру. Продовженням цієї групи були 12 курганів, що знаходилися на захід від неї, в урочищі Курганьє.

На момент досліджень Д. Бліфельда від могильника залишилися незначні рештки курганів. Основна їхня частина зосереджена по вул. Дзержинського та по пров. Курганний. 1952 р. експедицією Інституту археології АН УРСР за участі Державного Ермітажу та Чернігівського історичного музею було розкопано 18 курганів. Всі насипи розкопували повністю. Середні та великі насипи з-поміж них досліджували по чотирьох секторах. Малі кургани розкопували лише двома секторами. З 18 розкопаних у могильнику курганів лише 14 виявилися з похованнями: три тілопокладення і 11 тілоспалень, решта 2 були кенотафами. В усіх випадках тілоспалення відбувалося на місці, на рівні давньої поверхні. У деяких випадках вогнище залишалось непорушеним, в інших – його згрібали до купи. Також зафіксовано випадки, коли перепалені кістки, зібрані на цьому ж вогнищі, вміщували у поховальний

горщик [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1953/6, арк. 23]. Щодо будови поховальних вогнищ, то в курганах, досліджених Д. Бліфельдом, збереглася значна кількість решток обгорілого дерева, що, можливо, становлять залишки дерев'яних споруд, в яких відбувалося тілоспалення.

У результаті вивчення перепалених кісток з чотирьох курганів дослідник визначив склад жертвних тварин. Серед них зустрічалися кістки коня, собаки. Також присутні і дикі тварини (заєць, куниця).

На увагу заслуговує третій курган (№ 17), де виявлено складне дружинне поховання – дружинник у зрубі, за його межами – два коня і під одним з них – ще одна людина. Це поховання Д. Бліфельд інтерпретував як парне тілопокладення з конем, яке становить певний тип добре відомих у Середньому Подніпров'ї дружинних поховань у зрубі. Щоправда, серед зрубних поховань не тільки в Подніпров'ї, а й взагалі на території Древньої Русі, поховання з двома конями не відомі. Такі поховання зустрічаються в Скандинавії. Головна відмінність цього дружинного поховання полягає в характері супроводжувачого поховання. Це була не жінка-рабіня, а чоловік, судячи з поховального інвентарю та розмірів кістяка.

Речовий матеріал, здобутий під час розкопок могильника на Старому кладовищі в “Берізках”, порівняно невеликий і в основному типовий для давньоруського могильника IX–X ст. У більшості чоловічих поховань виявлено озброєння. Лише в одному випадку в дружинному похованні в зрубі озброєння представлено бойовою сокирою. Решта поховань з рештками озброєння визначаються лише знаряддями лучника. Залізні наконечники стріл виявлені в невеликій кількості (черешкові з невеликим пером), залишки лука інтерпретовані за кістяними пластинами та рештками сагайдака. Аналогічні знахідки походять з Чорної могили та Шестовицьких курганів.

З речей чоловічої приналежності порівняно частою знахідкою є рештки шкіряних сумок (т. зв. ташок). Вони знайдені в двох розкопаних курганах; їхні рештки представлені різними видами бронзових ромбовидних бляшок, що прикрашали верхню кришку [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1953/6, арк. 25]. Значний інтерес становить комплект бронзових поясних бляшок, до складу якого входять понад 60 артефактів переважно двох видів: овальної форми зі срібною інкрустацією і мідною вставкою в центрі та серцевидної форми з кулястою порожниною в центрі. Аналогічні комплекти знайдено на могильниках у Шестовиці, Табаївці, Седневі. За межами Чернігівщини такі комплекти не зустрічаються.

Речей жіночої приналежності виявлено дуже мало. Це здебільшого прикраси, намистини та дротяні скроневі кільця зі зав'язаними кінцями. Переважно ці речі знайдені в курганах разом з речами чоловічої приналежності, що вказує на парні поховання. Лише одне поховання з розкопок 1952 р. відзначається виключно жіночими прикрасами (кругла срібна підвіска з філігранню та золоте кільце із зав'язаними кінцями). За всіма ознаками обряду та інвентарем могильник на Старому кладовищі в “Берізках” можна віднести до X ст.

Окрім того, Д. Бліфельдом проведено розвідки та розкопки на лівобережжі Середнього Подніпров'я. До складу Деснянської археологічної експедиції ІА АН УРСР входили також співробітники Чернігівського історичного музею. Основним завданням перед групою дослідників стояло детальніше вивчити територію західної частини Лівобережжя, тобто Чернігівщини.

1956 р. Д. Бліфельд продовжив роботи на **Шестовицькому** курганному могильнику, що знаходився на відстані 16 км від Чернігова. Ним розкопано всього 26 курганів в усіх трьох відомих групах могильника. Середня висота досліджених курганів склала від 0,5 до 1 м. Діаметр 9–14 м. Всі кургани з трупоспаленнями виявлено в першій групі могильника. З 11 досліджених Д. Бліфельдом курганів 9 дали трупоспалення і лише 2 трупопокладення. Це підтвердило дані дослідника минулих років, що тільки в першій групі могильника виявлені здебільшого трупоспалення. Трупопокладення складають невелику частину і здебільшого містяться в північній частині групи та за інтерпретацією дослідника, належать дружинним похованням [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1956/12а, арк. 33]. У другій частині могильника розкопано 4 кургани, з яких один виявився без поховання, останні 3 – тілопокладення. У третій групі могильника

1956 р. розкопано тільки 2 кургани. Перший виявився кенотафом, другий – тілопокладенням. Загалом з 26 розкопаних курганів поховання відкрито лише в 15. Поховання були двох основних типів – тілоспалення і тілопокладення, перших – 9, других – 6. Поховання з тіло спаленням, в свою чергу, можна поділити на тілоспалення на місці (3 кургани) і тілоспалення на стороні (6 курганів). Поховання з тілоспаленням осторонь від кургану за поховальним інвентарем досить бідні. Зустрічається керамічний посуд, залізні ножі тощо. Кургани з тілоспаленням на місці мають навіть залишки кісток коня, що дає можливість припустити, що вони належать заможнішій частині суспільства. 11 розкопаних курганів виявилися без поховань [Блифельд, 1977, с. 8].

Смт Любеч, Чернігівський р-н, 1960 р. Курганна група в ур. Високе поле розташована в 1 км від Любеча, на високому плато. На момент розкопок С. Ширинським збереглося у західній частині плато 10 курганів висотою 0,6–2,5 м та діаметром 5–12 м, 5 з них пошкоджені сучасним кладовищем. Центральна група курганів нараховувала 36 насипів висотою 0,5–1,9 м та діаметром 4,5–12 м, 8 курганів пошкоджені похованнями, 7 насипів розкопані скарбошукачами. Всього дослідник на 1960 р. нарахував 48 збережених курганів, кулеподібної форми. Досліджено 4 насипи. За обрядом поховання кургани містили тілоспалення на місці. За речами в кургані вони датовані X–XI ст.

1962 р. дослідження в ур. Високе поле продовжилися, розкопано ще 8 курганів. За обрядом поховання кургани містили тілоспалення на місці, за поховальним інвентарем в кургані датовані X–XI ст. [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1962/56, арк. 10].

1962 р. кургани у *м. Мені* описав І. Едомаха. Група курганів, яка знаходилася на південній окраїні Мени, відома за роботами Д. Самоквасова. Ним розкопано 4 кургани, на сучасному етапі всі вони розорані. На південно-західній окраїні І. Едомаха описав 2 кургани: перший курган висотою 2,5 м, діаметром 8 м; другий курган – розораний.

Смт Любеч, хутір Пересаж, Чернігівський р-н, 1964 р. На момент розкопок С. Ширинського збереглося 136 насипів висотою 0,6–2,5 м та діаметром 5–8 м. За обрядом поховання кургани містили тілоспалення на місці. За речами в кургані вони також датовані X–XI ст. [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1964/60, арк. 7].

1976 р. у с. Звеничів, Ріпкинський р-н (могильник у цій місцевості відомий за матеріалами Д. Самоквасова, О. Шафонського, А. Уварова) О. Шекун зафіксував 15 насипів. Кургани збереглися висотою від 0,4 до 1,5 м, діаметром від 6 до 12 м. Розкопано 4 розорані кургани. За поховальним обрядом досліджені кургани являють собою тілоспалення на місці. Поховальний інвентар представлений ліпною неорнаментованою керамікою. **1977 р.** розкопано ще два насипи з тілоспаленням на місці. Поховальний інвентар представлений фрагментом одностороннього гребеню з двома накладками, пряжкою та кружальною керамікою. В обох похованнях виявлено кістки коня.

1979 р. в околицях *с. Бирине, Новгород-Сіверський р-н*, кургани, відомі за матеріалами П. Уварової, обстежував розвідзагін Новгород-Сіверської експедиції. Археологічні розкопки на пам'ятці не проводили. На час проведення розвідки збереглося 10 насипів напівсферичної форми: висотою від 0,5 до 2,5 м, діаметром від 5 до 15 м. Кургани 2, 3, 4 пошкоджені окопами часів Другої світової війни.

1979 р. неподалік *с. Рогівка, Новгород-Сіверський р-н* загоном Новгород-Сіверської експедиції досліджено один курган, відомий за матеріалами П. Уварової. Насип напівсферичної форми, висота 3 м, діаметр 10 м. Центр і західна частини кургану пориті ямами скарбошукачів.

В околицях *с. Шестовиця, Чернігівський р-н*, роботи проводили у 1980–1984 рр. Курганний могильник на терасі Десни вперше описав 1926 р. П. Смолічев; на момент робіт тут збереглося, як вважав дослідник, лише 4 кургани, які ним і розкопані. 1980 р. О. Шекун дослідив тут ще 2 кургани поганої збереженості, за обрядом поховання тілоспалення на стороні з похованням решток кремації в урнах. 2006 р. експедиція В.П. Коваленка дослідила тут ще

один насип за обрядом тілопокладення у зрубній гробниці з двома конями [Ясновська, 2009, с. 134].

На момент початку досліджень Новгород-Сіверської експедицією **1980 р.** неподалік **с. Комань, Новгород-Сіверський р-н**, збереглося 8 насипів діаметром 5–10 м, висотою 1 м від рівня сучасної поверхні. 1980 р. розкопано три кургани.

Курган № 1 розкопаний О. Моцею, має діаметр 7,4 і 6,5 м, висоту – 0,8 м. У насипі кургану і на поверхні виявлено 5 поховань. Речових знахідок при жодному з них не виявлено. Поховання 1 виявлено на глибині 0,5 м, в центрі курганного насипу. Поховання дитини орієнтоване головою на південь. Окремі вуглики зустрічалися навколо всього скелета. Поховання 2 виявлено на глибині 0,7 м, нижче поховання 1. Поховання немовляти орієнтоване головою у західному напрямку. Поховання 3 виявлено в 1 м на північ від центру кургану, на рівні давнього горизонту. Поховання дорослої людини орієнтоване головою на захід. Руки були складені на грудях. Поховання 4 досліджено на захід від поховання 3. Це дитяче поховання поганої збереженості. Поховання 5 виявлено також на рівні давньої поверхні. Дитяче поховання орієнтоване в північно-східному напрямку. О. Моця відносив все поховання до давньоруського часу і датував XI ст.

Курган № 2 має діаметр 4,4 і 4 м, висоту – 0,5 м. У центрі насипу знайдено скупчення уламків давньоруської кружальної кераміки. Інших знахідок не виявлено. Знайдений горщик датований XII ст. Розкопаний курган, імовірно, кенотаф.

Курган № 3 мав діаметр 6,8 і 7,2 м, висота – 0,6 м. У центрі кургану, на глибині 0,5 м виявлено залишки двох впускних поховань. У насипі знайдено 2 уламки гончарної давньоруської кераміки з лінійним поглибленим орнаментом і кремінний відщеп. У південно-східній частині кургану, на глибині 0,2 м, досліджено кругле вогнище діаметром 0,4 м. На глибині 1,2 м на рівні давньої поверхні виявлено контури ями основного поховання. Під час розчищення поховання зустрічалися залишки дерев'яної труни. Збереження кісток погане, поховання орієнтоване в західному напрямку. Знахідки не виявлені [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1980/110, арк. 23]. В цілому, могильник у с. Комань О. Моця датував XI–XII ст.

У **с. Форостовічі, Новгород-Сіверський р-н**, Д. Самоквасовим розкопано 4 кургани. Обряд поховання – тілопокладення в ямах. Глибина ям – 0,7–1 м. Орієнтація кістяків на захід, простежуються залишки дерев'яних домовин. Д. Самоквасов виявив трьохбусинне скроневе кільце, перстнеподібне скроневе кільце і ніж. На 1980 р збереглися 3 кургани, висотою 0,5 і діаметром до 10 м. О. Моця дослідив 1 курган висотою 0,5 і діаметром 8 м. Ні кісток, ні речей в кургані не виявлено [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1980/125, арк. 15].

Курганний могильник біля **с. Ушівка, Новгород-Сіверський р-н**, відомий за матеріалами О. Абрамова, який проводив розкопки на початку ХХ ст. **1981 р.** ще один курган дослідив О. Моця. Велика частина могильника на сучасному етапі розкопана, насипи, що залишилися, пориті ямами скарбошукачів. 8 курганних насипів збереглися і розташовані компактною групою в сосновому лісі. Висота насипів 0,5–1 м, діаметр 6–10 м. В одному з розкопаних О.С. Абрамовим курганів виявлено залишки трупоспалення, інші кістяки погано збережені. Поховання орієнтовані головами на захід. Біля кістяків виявлено сердолікові і скляні (з позолотою) намистини, залізні сережки, кільця і кілька мідних скроневих кілець. У розкопаному О. Моцею кургані знайдено тілоспалення на місці. На вогнищі виявлено обпалені людські кістки, уламки гончарної кераміки і скляна намистина. У північній долівці кургану впущене ще одне поховання. Біля черепа лежали бронзові скроневі кільця, 2 скляні і позолочені, 2 пастові, 4 сердолікові намистини, а також кругла срібна підвіска. Поховання на основі обряду і речових матеріалів датоване Х–ХІ ст. На сучасному етапі дослідження не проводили, збереглися кургани, пориті ямами скарбошукачів [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1982/95, арк. 8].

Курганний могильник неподалік **с. Камка, Корюківський р-н**, відомий за матеріалами О. Моці. **1981 р.** досліджено два кургани. На момент розкопок курганний могильник налічував 14 насипів, розміщених компактною групою. Висота 0,3–1 м, діаметр 5–9 м. Навколо курганів простежувалися ровики [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1982/95, арк. 6]. У кургані 1 знайдено горщик

XI ст., кілька пастових і скляних намистин. У кургані 2 під курганним насипом також знайдено поховання за обрядом тілоспалення на місці.

Курганний могильник у *с. Жукля, Корюківській р-н*, відомий за матеріалами О. Моці. **1981 р.** досліджено три кургани. На момент розкопок курганний могильник налічував 56 насипів, розміщених компактною групою. Висота 0,5–1,5 м, діаметр 4–12 м. Навколо курганів простежувалися рови з перемичками. У двох досліджених курганах виявлено безінвентарні поховання в могильних ямах. Знайдено два уламка гончарної кераміки XI–XII ст. Третій курган виявився кенотафом.

Курганний могильник біля *с. Рижики, Чернігівський р-н*, був відомий ще за матеріалами О. Попка (1947, 1949), Г. Кузнецова (1972) та **1982 р.** обстежений і досліджений О. Шекуном. Група з чотирьох курганів знаходиться у лісі, насипи розташовані близько один до одного; висота їх складала 0,4–0,6 м, діаметр 5–6 м. Експедицією під проводом О. Шекуна досліджено один курган, який знаходився в центрі групи. Слідів ровиків не виявлено. У східній частині насипу розчищено світло-сіру пляму, завтовшки 0,02–0,06 м. Знайдено розвали двох кружальних горщиків, кальциновані кістки (150 г.) та залізний ніж. За типологією обряду (тілоспалення на стороні) та керамікою поховання датоване X ст. [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1982/94, арк. 7].

В околицях *с. Верба, Коропський р-н*, вперше кургани згадуються у “Сведеннях 1873 р.”; відомості про них є і в матеріалах П. Уварової. Некрополь обстежений О. Шекуном **1983 р.**; частина насипів знищена при прокладанні дороги. Окремі з них пошкоджені скарбошукачами та поросли деревами. Розкопки не проводилися. Могильник складався з 12 насипів, розташованих компактно. Висота курганів 1,7–2,2 м, діаметр 9–11 м, форма насипів напівсферична, навкруги них чітко простежувалися ровики глибиною 0,3 – 0,5 м.

Пам'ятка неподалік *с. Червона Буда, Корюківський р-н*, відкрита і досліджена О. Шекуном **1983 р.** Складається вона з 42 насипів, сферичної форми. Висота 0,8–1,2 м, діаметр 5–7 м. Археологічні розкопки не проводили.

Кургани в околицях *с. Левковичі, Чернігівський р-н*, відомі за матеріалами П. Добровольського (1904) та О. Попка (1940-ті рр.). О. Шекуном група обстежена **1983 р.** та нараховувала 3 кургани. Насипи двох з них мали куполоподібну форму, третій дуже розсунувся. Висота курганів 3 м, діаметр 15–20 м. Усі вони пошкоджені грабіжницькими ямами. Археологічні дослідження не проводили [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1983/64, арк. 9].

Могильник у *с. Червона Буда, Корюківський р-н*, виявлений О. Шекуном, складався із 42 курганів сферичної форми, розташованих компактною групою на цвинтарі. Висота 0,8–1,2 м, діаметр 9–15 м. Сліди ровиків не простежуються. Більшість насипів прорізані сучасними похованнями. Археологічні дослідження не проводили [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1983/64; 1983/170].

Відомий за матеріалами П. Уварової курганний могильник у *с. Мощонка, Городнянський р-н*, **1984 р.** лише обстежений. Могильник нараховував 9 насипів, заввишки 0,5–1 м, діаметром 4–9 м, розміщених компактно. Навколо деяких курганів простежуються сліди ровиків [Шекун, 1986, с. 327].

Неподалік *с. Ваганичі, Городнянський р-н*, **1984 р.** виявлено О. Шекуном при обстеженні 3 кургани, розташовані компактною групою, що збереглися на висоту 0,4–1,0 м, за діаметра 7–8 м. Форма округла. Насипи пошкоджені грабіжницькими ямами.

Могильник у *с. Вербичі, Ріпкинський р-н*, **1984 р.** відкритий О. Шекуном. Некрополь залишений мешканцями давньоруського селища, розташованого неподалік. Збереглися 4 насипи, розташовані в один ряд. Вони мають горбоподібну форму, висотою 0,4–0,8 м, за діаметра 6–8 м [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1984/174, арк. 23].

Пам'ятка у *с. Клонів, Ріпкинський р-н*, відкрита **1984 р.** О. Шекуном; тоді ж проведені розкопки двох курганів. **1985 р.** на могильнику Чернігово-Сіверською експедицією ІА АН УРСР та Чернігівського історичного музею (О. Моця, В. Коваленко) досліджено 17 насипів. Могильник складався із двох груп (198 та 4 насипи). Висота насипів до 2,5 м, більшість – 0,5–1 м, діаметр 6–10 м. Значна частина пошкоджені скарбошукачами. Кургани №№ 1, 4, 5, 8, 9,

14 містили рештки тілоспалень на місці (причому в насипу № 9 – парне: чоловіка і жінки). Кургани №№ 3, 10, 11, 13, 16 покривали рештки тілоспалень на стороні; насипи №№ 6 та 16 приховували тілопокладення, причому в останньому випадку – у зрубній гробниці, тоді як кургани №№ 2, 7, 12, 15 були кенотафами.

Могильник у *с. Сеньківка, Городнянський р-н, 1984 р.* обстежений О. Шекуном і складався з 9 насипів; висота курганів 0,4–1 м, діаметр 5–8 м. Поли курганів розпливлися. Археологічні дослідження не проводили.

Могильник неподалік *с. Смолигівка, Ріпкинський р-н, відкритий 1984 р.* О. Шекуном. Зафіксовано 6 насипів, розміщених ланцюгом на відстані 8–10 м на території сучасного сільського цвинтаря. Три з них частково зберегли куполоподібну форму. Висота їх 0,5–1,6 м, діаметр 11–14 м. Інші сильно розсунулися та не перевищували 0,3 м заввишки. Всі кургани пошкоджені сучасними похованнями. Дослідження на могильнику не проводили.

Могильник у *с. Маслівка, Чернігівський р-н, 1984 р.* відкритий О. Веремейчик у південній частині села. Кургани розташовані компактною групою; збереглося 6 насипів, що знаходяться на відстані 14–22 м один від одного і мають напівсферичну форму. Діаметр 3-х великих курганів 9–14 м, висота 1,4–1,8 м. Простежуються ровики шириною 1 м та глибиною 0,5 м. Поруч з ними – три невеликі насипи діаметром 4–6 м, висотою 0,6–0,5 м [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1984/109, арк. 3].

В околицях *с. Ченігівка, Чернігівський р-н*, збереглися два насипи – 18 та 12 м у діаметрі, висотою 1,6 та 1 м, розташовані за 20 м один від одного, досліджувались *1984 р.* Форма насипів – зрізаний конус. Біля курганів простежуються ровики.

1984 р. у *с. Кувечичі, Чернігівський р-н*, О. Веремейчик виявила два кургани висотою 1–1,5 м, діаметром 18 м. Один пошкоджений екскаватором. У зрізі насипу зустрічалися вуглики [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1984/174, арк. 19].

Могильник у *с. Липове, Талалаївський р-н*, вперше обстежений М. Макаренком; за дореволюційними даними, він нараховував до 5 тисяч насипів. На момент досліджень збереглося 1238 насипів. У *1981–1982 рр.* та *1984 р.* проводилися розкопки найбільш пошкоджених курганів. Усього на 1984 р. досліджено 43 кургани в різних частинах некрополя курганним загоном під керівництвом О. Моці. Діаметри розкопаних курганів від 3 до 12 м, висота від 0,25 м до 1,1 м. В усіх курганах зафіксовано обряд тілопокладення в підкурганних ямах. Ями прямокутні, іноді овальні, в деяких випадках мали дерев'яні перекриття із плах [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1984/106, арк. 11].

Могильник у *с. Рудка, Чернігівський р-н*, відкритий та обстежений Д. Бліфельдом 1949 р., а *1985 р.* обстежений О. Шекуном. Розташований на сільському цвинтарі, що й досі функціонує. Складається з 9 насипів, висота яких не перевищує 0,5 м. Насипи оплили, багато з них пошкоджені сучасними похованнями. Археологічні дослідження не проводили.

Пам'ятка в околицях *с. Кошівка, Чернігівський р-н*, вперше згадується у матеріалах П. Уварової, розкопувалася Д. Бліфельдом 1949 р. та обстежена В. Шекуном *1985 р.* Могильник складається з 12 насипів, розташованих компактною групою. Діаметр трьох курганів 8–10 м.

Пам'ятка у *с. Мохнатин, Чернігівський р-н*, відкрита С. Ширинським 1964 р. і нараховувала 12 насипів. Розкопано три з них заввишки 0,5–0,8 м, діаметром 3–6 м. Знайдено кружалну кераміку, бронзовий гудзик, оселок. *1985 р.* некрополь обстежений О. Шекуном.

Другий могильник неподалік *с. Мохнатин, Чернігівський р-н*, розташований неподалік від давньоруського селища, *1985 р.* відкритий О. Шекуном. Збереглися три насипи, розташовані ланцюгом один від одного. Висота 0,5–1,6 м, діаметр 10–15 м. Кургани мають куполоподібну форму. Археологічні дослідження не проводили.

Некрополь літописного міста Оргоща, розташований поблизу *с. Табаївка, Чернігівський р-н*, досліджувався *1985 р.* Чернігово-Сіверською експедицією ІА АН УРСР та Чернігівського історичного музею (О. Моця, В. Коваленко) і складається з декількох курганних груп. У групі-I нараховувалось у ХІХ ст. 73 курганних насипи, з яких збереглося близько 50. У групі-II (ур. Волотуха) в ХІХ ст. було 24 насипи, з яких зберігся 1. У групі-III (ур. Попове) також

зберігся 1 курган, але його культурна приналежність не встановлена. Проводили розкопки курганів групи-I; висота окремих насипів сягала 3 м, діаметр – близько 10 м. Більшість була заввишки 0,5–1 м, діаметр 6–8 м. Роботи на могильнику вели В. Антонович (1881 р., 2 кургани), П. Добровольський (1904 р., 2 кургани), М. Макаренко (1915 р.), Д. Бліфельд (1949 р., 2 кургани). 1985 р. досліджено 12 курганів. Насипи №№ 1, 2, 4, 8 були кенотафами. Кургани №№ 3, 9, 10, 12 містили тілопокладення у підкурганних ямах, причому в насипу № 3 біля правого коліна похованого виявлена бойова сокира, та біля стегна – залізний ніж; а курган № 10 містив поховання у зрубній гробниці. У насипах №№ 5, 6, 11 виявлено рештки тілоспалення на місці, причому в кургані № 6 знаходились рештки кремації чоловіка з конем [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1985/19, арк. 17].

Курган відкритий А. Козаковим і П. Гребенем **1987 р.** в околицях *с. Ракути, Семенівській р-н*, мав висоту 1,1 м, діаметр 4 м. Археологічні розкопки не проводили.

1987 р. О. Веремейчик відкрила могильник Мутичів-I (*с. Мутичів, Ріпкинський р-н*), що нараховував 26 насипів, з них 2 зруйновані. Кургани діаметром 10–3 м, висотою 1,6–0,3 м, задерновані. Деякі насипи пошкоджені грабіжницькими ямами та сучасними похованнями. Розкопки не проводили [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1987/48, арк. 9].

Того ж **1987 р.** у *с. Мутичів, Ріпкинський р-н*, О. Веремейчик відкрила могильник Мутичів-II, що нараховував 9 насипів. Кургани діаметром 6–9 м, висотою 0,4–1,2 м, задерновані. Деякі насипи пошкоджені грабіжницькими ямами. Розкопки не проводились.

1988 р. некрополь неподалік *сmt Десна, Козелецький р-н*, обстежений А. Мултанен, складався з 6 насипів діаметром 4–8 м, висотою 0,5–1,2 м. Всі кургани поросли деревами, 2 з них частково зруйновані. Археологічні роботи не проводили [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1988/132, арк. 7].

1988 р. у *сmt Ріпки, Ріпкинський р-н*, О. Веремейчик відкрила курганний могильник в ур. Коропщина, що нараховував 17 насипів. Кургани діаметром 5–12 м, висотою 0,6–1,7 м, задерновані. Деякі насипи пошкоджені грабіжницькими ямами [НА ІА НАНУ, ф. 64, № 1988/182, арк. 7].

Таким чином, завдяки тільки роботам О. Шекуна лише впродовж першої половини 1980-х рр. відкрито та обстежено 15 курганних некрополів на теренах Чернігівського Подесення, що дозволило їх закартувати й паспортизувати під час підготовки Чернігівського тому “Зводу пам’яток історії та культури”, що, на жаль, тоді так і не був виданий. Археологічні розкопки О. Моці і В. Коваленка дали можливість досить ґрунтовно вивчити унікальні курганні некрополі Клонова та Оргоці, розвідки О. Веремейчик, А. Мултанен та інших дослідників відкрили невідомі раніше могильники та доповнили археологічну карту Чернігівщини.

ЛІТЕРАТУРА

Бліфельд Д.І. (1956). Звіт про археологічні дослідження в с. Шестовиці в 1956 р. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1956/12-а. – 56 с.

Бліфельд Д.І. (1977). Давньоруські пам’ятки Шестовиці. – К. – 234 с.

Богусевич В.А. (1953). Отчёт Черниговской археологической экспедиции Института археологии АН УССР 1953 г. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1953/6. – 48 с.

Веремейчик О.М. (1984). Отчёт об археологических разведках 1984 г. в Черниговском и Репкинском районах Черниговской обл. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1984/109. – 10 с.

Веремейчик О.М. (1987). Отчёт об археологических разведках 1987 г. в Черниговском и Репкинском районах Черниговской обл. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1987/48. – 10 с.

Веремейчик О.М. (1988). Отчёт об археологических разведках 1988 г. в Черниговском и Репкинском районах Черниговской обл. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1988/182. – 15 с.

Григорьев А.В. (1980). Отчёт о работе Новгород-Северской археологической экспедиции в 1980 г. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1980/110. – 9 с.

- Григор'єв А.В. (1982). Отчёт о работе Новгород-Северской археологической экспедиции в 1981 г. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1982/95. – 12 с.
- Коваленко В.П., Моця А.П., Шекун А.В. (1984). Отчёт об охранных работах у с. Шестовица Черниговской области в 1983–1984 гг. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1984/174. – 20 с.
- Коваленко В.П., Моця А.П., Ілляшенко Е.М. (1985). Отчёт о раскопках Чернигово-Северской экспедиции в 1985 г. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1985/19. – 48 с.
- Куза А.В., Коваленко В.П., Моця А.П. (1980). Отчёт о раскопках в г. Новгород-Северском и Новгород-Северском р-не. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1980/125. – 40 с.
- Моця А.П., Іляшенко Е.М., Покас П.М. (1984). Отчет о работе в с. Липовое Черниговской обл. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1984/106. – 15 с.
- Мултанен А.А. (1988). Отчёт о разведочных работах на Черниговщине в 1988 г. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1988/132. – 10 с.
- Шекун А.В. (1982). Отчёт Черниговской археологической экспедиции. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1982/94. – 22 с.
- Шекун А.В. (1983). Отчёт об археологической разведке на территории Черниговской области. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1983/170. – 39 с.
- Шекун А.В. (1983). Отчёт Черниговской археологической экспедиции. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1983/64. – 22 с.
- Шекун А.В., Веремейчик Е.М. (1986). Исследования на Черниговщине // Археологические открытия 1984 года. – М. – С. 327–328.
- Ширинский С.С. (1962). Отчёт о раскопках, произведённых в 1962 г. Черниговским отрядом Приднепровской экспедиции. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1962/56. – 13 с.
- Ширинский С.С. (1964). Отчёт о раскопках, произведённых в 1964 г. Черниговским отрядом Приднепровской экспедиции. НА ІА НАН України. – Ф. 64 (експедицій). – № 1964/60. – 9 с.
- Ясновська Л.В. (2009). Д.І. Бліфельд – дослідник давньоруських старожитностей Чернігівської округи // Село над Десною – Шестовиця. – Ніжин. – С. 132–139.

REFERENCES

- Blifeld, D.I. (1956). Zvit pro arkheolohichni doslidzhennia v s. Shestovytsi v 1956 r. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedytsii). N 1956/12-a, 56 pp. (in Ukrainian).
- Blifeld, D.I. (1977). *Davnoruski pam'iatky Shestovytsi*. Kyiv, 234 pp. (in Ukrainian).
- Bogusevich, V.A. (1953). Otchjot Chernigovskoj arheologicheskoy jekspedicii Instituta arheologii Akademii nauk USSR 1953 g. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1953/6, 48 pp. (in Russian).
- Veremejchik, O.M. (1988). Otchjot ob arheologicheskikh razvedkah 1988 g. v Chernigovskom i Repkinskom rajonah Chernigovskoj oblasti. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1988/182, 15 pp. (in Russian).
- Veremejchik, O.M. (1987). Otchjot ob arheologicheskikh razvedkah 1987 g. v Chernigovskom i Repkinskom rajonah Chernigovskoj oblasti. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1987/48, 10 pp. (in Russian).
- Veremejchik, O.M. (1984). Otchjot ob arheologicheskikh razvedkah 1984 g. v Chernigovskom i Repkinskom rajonah Chernigovskoj oblasti. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1984/109, 10 pp. (in Russian).
- Grigor'ev, A.V. (1982). Otchjot o rabote Novgorod-Severskoj arheologicheskoy jekspedicii v 1981 g. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1982/95, 12 pp. (in Russian).
- Grigor'ev, A.V. (1980). Otchjot o rabote Novgorod-Severskoj arheologicheskoy jekspedicii v 1980 g. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1980/110, 9 pp. (in Russian).
- Kovalenko, V.P., Mocja, A.P., & Shekun, A.V. (1984). Otchjot ob ohrannyh rabotah u s. Shestovica Chernigovskoj oblasti v 1983–1984 gg. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, F. 64 (ekspedicij). N 1984/174, 20 pp. (in Russian).

Kovalenko, V.P., Mocja, A.P., & Illjashenko, E.M. (1985). Otchjot o rasskopkah Chernigovo-Severskoj jekspedicii v 1985 g. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1985/19, 48 pp. (in Russian).

Kuza, A.V., Kovalenko, V.P., & Mocja, A.P. (1980). Otchjot o raskopkah v g. Novgorod-Severskom i Novgorod-Severskom rayone. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1980/125, 40 pp. (in Russian).

Mocja, A.P., Ljashenko, E.M., & Pokas, P.M. (1984). Otchet o rabote v s. Lipovoe Chernigovskoj oblasti. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1984/106, 15 pp. (in Russian).

Multanen, A.A. (1988). Otchjot o razvedochnyh rabotah na Chernigovshhine v 1988 g. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1988/132, 10 pp. (in Russian).

Shekun, A.V. (1982). Otchjot Chernigovskoj arheologicheskoy jekspedicii. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1982/94, 22 pp. (in Russian).

Shekun, A.V. (1983). Otchjot ob arheologicheskoy razvedke na territorii Chernigovskoj oblasti. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1983/170, 39 pp. (in Russian).

Shekun, A.V. (1983). Otchjot Chernigovskoj arheologicheskoy jekspedicii. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1983/64, 22 pp. (in Russian).

Shekun, A.V., & Veremejchik, E.M. (1986). Issledovaniya na Chernigovshhine. *Arheologicheskie otkrytija 1984 goda*, Moskva, 327–328 (in Russian).

Shirinskij, S.S. (1962). Otchjot o raskopkah, proizvedjonnyh v 1962 g. Chernigovskim otrjadom Pridneprovskoj jekspedicii. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1962/56, 13 pp. (in Russian).

Shirinskij, S.S. (1964). Otchjot o raskopkah, proizvedjonnyh v 1964 g. Chernigovskim otrjadom Pridneprovskoj jekspedicii. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. F. 64 (ekspedicij). N 1964/60, 9 pp. (in Russian).

Yasnovska, L.V. (2009). D.I. Blifeld – doslidnyk davnorusykykh starozhytnosti Chernihivskoi okruhy. *Selo nad Desnoiu – Shestovytsia*, Nizhyn, 132–139 (in Ukrainian).

*Стаття: надійшла до редакції 20.04.2017
прийнята до друку 10.05.2017*

HISTORIOGRAPHY OF INVESTIGATIONS OF OLD RUS BURIAL MOUNDS IN CHERNIHIV REGION DURING THE 1950s–1980s (BASED ON MATERIALS FROM THE SCIENTIFIC ARCHIVE OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE)

Margaryta GARYGA-GRYCHNO

*Chernihiv Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Stepan Razin, Str., 19, Chernihiv, Ukraine, e-mail: gariga-margarita@mail.ru*

Chernihiv burial mounds of Podesennya attracted the interest of historians and archaeologists starting from XVIII century. The burial mounds for the first time were described in O. Shafonskiy's work "Chernigov Namesnychestvo Topographic Description" published in 1851. Later, in the late XIX – early XX century excavations of burial mounds in the area at various times were made by D. Samokvasov, P. Uvarov, P. Dobrovolsky and others. But the thorough investigation of graves was started only when the research of material culture monuments of Old Rus period was started in our archeological science. Extremely significant contribution to the study of burial mounds of Chernihiv Podesennya was made by D. Blifeld, O. Shekun, O. Motsya, V. Kovalenko, O. Veremeychik and others. The participants of Chernihiv speleo-archaeological section, which was established in the 1970s. also assisted in exploration and excavations.

Key words: archaeology, barrows, burial grounds, Chernihiv, Podesenja.